

בית הכנסת "עדס" בנחלאות. בימת בית הכנסת מעוטרת ב-4 ביצי יען מוארות ומרשימות

בוודאי שואלים אתם את עצמכם, מדוע דוקא היען היא זו אשר זוכה לכח-על זה של ראייה כה עוצמתית. ובכן, יתכן כי הסיבה לכך נעוצה, כפי שהזכרנו מקודם, בעובדה כי עיני היען הינן גדולות באופן מיוחד, ובמיוחד ביחס לראשה הקטן, שהינו קטן במיוחד ביחס לגופה הגדול; כך שעניינים גדולים אלה, טומנות אולי בחובן את כח הראיה העוצמתי. ניתן להוסיף ולשער כי גם העובדה כי קליפת ביצתה עבה במיוחד וקשיחה, מעודדת את הרעיון של סיוע מבחוץ לגודל הקטן המנסה לבקוע את הקליפה העבה והקשיחה. היען היא זו אשר נרתמת לעזרתו, ובכח ראייתה מסייעת לבקיעתו.

רמז נוסף ניתן למצוא גם בשמו של העוף. "יען" – אותיות ע"ן (דוגמת: יעף = עיף), כך שנקל להעמיס על עוף בשם זה, את כח העין והראיה העוצמתית. אגב, לא בכדי ישנן מסורות הרואות בביצת היען גורם לסילוק עין הרע.

כאמור, מגוון מקורות מייחסים עוצמה לכח ראייתה של היען, אך אף לא אחד מאלה מתאר את תליית ביצת היען בבית הכנסת. לא בכלל, ולא בפרט בכל הנוגע לסמליות הקשורה לבית הכנסת בעת התפילה.

המקור הקדום ביותר הידוע לנו אודות מנהג תליית ביצת היען בבית הכנסת, מתואר לפני כארבע מאות שנה, על ידי הגאון המקובל רבי מרדכי הכהן, הלוא הוא בעל הש"ך על התורה. בפירושו הנודע 'שפתי כהן', מתאר הוא כי "הנעמה מטלת ביצים ומנחתם במקום גבוה, ועומדת במקום רחוק כנגדם, ומבטת ורואה בהם ואינה מסיחה דעתה מהם... ולזה נהגו לתלותם בביהכ"נ, לומר שעיקר התפילה שתתקבל ותעשה פירות, היא הכוונה, ולא יהיה דבר מפסיק

כוח ראייתו של העוף. בספר איוב מוזכר עוף בכינוי "כַּנְף רַנְנִים" – אשר רבים רואים בו את בת היענה. אחד מגדולי המוסר² מזהיר מפני הבטה במראות אסורים, שכן הראייה פוגמת, כמוכח "מעוף אחד הנקרא בת-היענה, שעל ידי שהביצים מונחים לפניה והיא מסתכלת בהן, בראייתה ומנקבת".

תיאור נוסף של תכונות בת-היענה, מזכיר את העובדה כי היא הגדולה בעופות, שהיא היחידה שאינה עפה אך רצה במהירות, ושביציה גדולות "כראש ילד", וקליפותיהן עבות ועושים מהן כלים.

למקורות אלה, בדבר עצמת מבטה של בת היענה, יש לצרף היבט מעניין המובא אף הוא במקורות היהודיים³, לפיו היען גם "אומרים עליה כי בראיה תאסוף ביציה" –

למתרחש בחוץ – שהרי הבטה אנה ואנה, הינה בעלת משמעות, ועלולה לגרום להסחת דעת ממשית, חלילה.

אמנם, בימינו לא מוכרת תופעה כזו אצל היען, הנוהג ככל שאר העופות, עם זאת, יתכן שייחוס ההסתכלות על הביצים קשורה לכמה תכונות מיוחדות הקשורות להתנהגותו של היען; חוש ראייתו הטוב של היען ועיניו הגדולות יחסית. תכונה זו לצד השמיעה הטובה שבה הוא ניחן, וכן גובהו הרב מאפשרים לו לסקור את השטח מפני הסכנות האורבות לו ולצאצאיו.

"הנותן ליען..."

ישנם מקורות לא-מעטים, המתארים את

הגר"י רצאבי שליט"א בוחן את ביצת היען לאחר שתלה אותה מעל ארון הקודש במעמד מיוחד

בנימין חניקיס

ביצה של בת יענה? בבית הכנסת?! מתברר שאכן, כן! הבה נקרא יחדיו את עדותו של רבנו יעקב עמדין – הלוא הוא היעב"ץ, המתאר את הדבר בסידורו המפורסם המכונה על שמו, סידור היעב"ץ:

"הנה נא שמעתי, היהודים בארצות תוגרמא תולין ביצת הנעמית בבית הכנסת".

ה'נעמית' המוזכרת במשנה ובגמרא (ר' מסגרת אודות ה'נעמית' שביקשה לבלוע תפילין) כפי שמסביר היעב"ץ, היא לא-אחרת מאשר היען הגדולה והמוכרת, המפורסמת בין היתר בביצת-הענק שהיא מטילה. אגב, חז"ל מלמדים אותנו כי הכינוי 'בת היענה' המופיע בתורה, מתאר את הבת-של-היענה, הלוא היא ביצת הענק, שהינה טמאה – בניגוד לביצת התרנגולת שהיא טהורה וכשרה למאכל.

נו, מדוע איפה 'זכתה' ביצת היען להתנוסס בבתי הכנסת של היהודים בארצות תוגרמא (איזור טורקיה)?

מסביר זאת היעב"ץ בהמשך דבריו:

"מכאן נראה מזה חוש הראות פועל עם עוצם ההבטה וההסתכלות, וזה ענין נאות לתפילה. כדי לעורר אדם על הכוונה, ולא יביט הנה והנה".

במילים פשוטות: העובדה המופלאה הינה, כי היען מגדלת אפרוחיה באמצעות הבטה וראיה בלבד. בהתאם לכך – תולים את ביצת היען בבית הכנסת, כדי לגרום למתפללים להבין מה רב כוחה של ראייה. אי לכך ובהתאם לזאת, בעיצומה של התפילה אין להסיט את העיניים מן הסידור או

לקשט את בית הכנסת עם...

ביצת יען

לקראת חג השבועות בו נהוג לקשט את בית הכנסת בציצים ופרחים מתאר בנימין חינוקיס קישוט מרתק שהיה תלוי בבית כנסת של קהילות רבות במאות השנים שחלפו. קישוט שכלל "ביצת יען" במיקום מרכזי - בדרך כלל מעל ארון הקודש, כך שניבט מכל עבר לעיני המתפללים. על סיבת המנהג הקדום, סמליות שבדבר, וגם: היכן ניתן למצוא גם בימינו בתי הכנסת בהם תלויה ביצת יען (רמז: קרוב יותר משחשבו)...

על פי ההסבר, לכל איבר בפניו של האדם יש הבל היוצא ממנו, כאשר עוצמת ההבל נמצאת ביחס הפוך למיקומו של האיבר. ככל שהוא נמוך יותר בפני-האדם, כך עוצמת ההבל גדולה יותר.

הנה, פיר של האדם — הנמוך ביותר: מפיך הבל בצורה חזקה ומוחשית.

אפו של האדם — הגבוה יותר: מפיך הבל בעוצמה פחותה.

אוזניו של האדם — הממוקמים יותר גבוה: מפיכים הבל בעצימות נמוכה, אותה ניתן לחוש כאשר פוקקים את האוזן, ונוצר הוואקום.

ואז מגיעים לעיניו של האדם — הממוקמים גבוה ביותר בראשו. גם בהם יש הבל, שכן העין אינה אטומה לחלוטין. אישון העין — הינו למעשה נקב חלול, דרכו חולף הבל ואוויר. אמנם באופן רגיל לא ניתן להרגיש כלל בהבל החולף דרך העין — אך עדות לקיומו ולעוצמתו אנו מוצאים, אכן, בכח מבטה של היען.

בימינו-אנו!

ביצת היען, כך מתברר, הפכה נחלת בתי הכנסת במגוון ארצות וקהילות: החל מטורקיה — אותה הזכרנו, דרך עיראק, הודו וגם תימן; וכלה כאמור בארצנו — בצפת עיר המקובלים. על פי עדויות תיירים במאות הקודמות, אפילו בקבר הרשב"י, כאשר "נכנסים לבית התפילה הלבן, מקום קריר ונעים, ומעין קליפת ביצת יענה יורדת לו מן הגג". מעדותו של אחד החכמים בעיראק — משנת תרצ"ג, אנו

בינו לבין אביו שבשמים, שהוא עומד כנגדו ומדבר עמו לנוכח ואומר: 'ברוך אתה השם'."

נמצאנו למדים כי לא רק בקהילות תוגרמא — היא טורקיה, תלו את ביצת היען בבית הכנסת. בעל הש"ך חי והתגורר בצפת עיר הקודש, כאן בארץ ישראל, והוא מעיד בצורה ברורה כי "נהגו לתלותם בבית הכנסת".

זאת ועוד, על פי מקור זה, ביצת-היען התלויה בבתי הכנסת, אינן באות רק לסמל את כח ההבטה, אלא גם את קשר העין הרציף שיש ליען עם הביצים במשך כל העת. בכך, אנו מבחינים (תרת-משמע) כי ההתבוננות של היען דורשת הבטה רציפה, עקבית ומתמשכת כדי לחולל את פעולתה; ומכאן הסמליות לקשר העין הרציף שצריך להיות בין המתפלל ובין הקדוש ברוך הוא, ללא הפסקה.

סמליות זו מובילה כמובן גם להתבוננות מן הזווית השנייה — מצדו של הש"י לעבר המתפלל: "יש טעם אחר לתלות ביצת בת היענה בבית הכנסת, והוא — לרמוז לכל נכנס ויוצא, שתמיד עיני ה' על ישראל בלי הפסק רגע, ועל ידי השגחתו בנו אנו חיים; כביצי היענה שעל ידי התמדת הראיה בהם בלי הפסק הם חיים... ובתתו האדם בדעתו כל זאת מביאו אל הדבקות בהקב"ה בעלות על לבו חיבתו עמנו שתמיד השגחתו עלינו בלי הפסק כדי להגין ולשמור אותנו מכל נזק..."

הכל, הכל...

המעניין הוא, כי בעין חיים⁵, מתואר כי הכח האצור בהתבוננות, נמצאת למעשה בעין עצמה, וליתר דיוק באישון.

"בת היענה" – הנראית כנשר, על תקרתו המרהיבה של בית הכנסת העתיק בגבול ד'ז"ץ, אוקראינה | צילום: מוזיאון לתולדות יהודי פולין | עיבוד: המודיע

היען שרצתה לבלוע... תפילין

בת היענה, בהיותה העוף הגדול ביותר, נושאת דוקא ראש קטן יחסית למידותיה. עם זאת, מקורה – חזק וקשיח, והיא מסוגלת ללעוס וגם לבלוע דברים קשים ואפילו חדים.

בגמרא אנו מוצאים סיפור מעניין אודות יען אחת שביקשה לבלוע... תפילין! היה זה תוך כדי לימוד של שני תלמידים לפני רבם. בעודם עטורים בתפילין, למדו הם את ההלכה לפיה אדם הרואה ספר תורה שנקרע חליה, חייב הוא עצמו לקרוע שתי קריעות בבגדו: אחת על הגויל, הקלף עצמו שנקרע; והשניה – על הכתב הנושא את פסוקי התורה הקדושים.

ונהג, תוך כדי לימוד ההלכה, ארע דבר מפתיע: אחד הלומדים נאלץ להתפנות לדברמה. הוא חלץ אפוא את התפילין שבראשו, והניחן על המצע עליו ישב. באותו רגע התקרבה בת יענה, שרובבה את ראשה כלפי מטה ופערה פיה כדי לבלוע את התפילין. נזעק בעל התפילין והצילן מפיה של היען, תוך שהוא מציין: "אילו היתה בולעת את התפילין, הייתי חייב לקרוע שתי קריעות כפי שלמדנו זה עתה..."

בהקשר לכח בליעתה של היען, מעניין לציין כי נח, כאשר הכניס את כל בעלי החיים לחיבה – שקד גם על מזונם ומאכלם. לפילים, למשל, הכניס זמורות; עבור הצבאים הביא את צמח החצב; ועבור הנעמיות (הלוא הן בנות היענה), אגר... זכוכיות!

כן, זכוכית למאכלם של היענים.

עובדה המעידה על אפשרות האכילה המגוונת והקשיחה של בת היענה.

עובדה נוספת המעידה על מערכת העיכול הייחודית של היען, אנו למדים מכך שבתקופת חכמינו ז"ל, היא הפכה להיות "מפעל חי לזיקוק זהב". ממש כך... היו לוקחים גושי זהב, חותכים אותם לפיסות קטנות, ומצפים אותן בבצק. את כדורי הבצק הללו היו מאכילים לנעמיות, הן בנות היענה, ובמערכת העיכול החזקה שלהן – היו מזקקות את הזהב ונפטרות ממנו כשהוא מזוקק ומסונן להפליא!

המשלשל ישירות מן התקרה. לא מתחת לעששית וגם לא באמצעות רידיים העוטפים אותה. נראה כי יצרו נקב בקדקודה, או שהדביקו עליה מתלה, אליו חובר החוט באמצעותו תלויה הביצה מן התקרה.

ואנו, כמאמינים בני מאמינים / נתלה עינינו ביושב מרומים / כי אכן יגולו רחמיו על בני עמו הדווים / לגאלנו במהרה בישועת עולמים.

¹ הקדמת הפירוש המיוחס לראב"ד לספר יצירה, ירושלים תשכ"ח, ט', ע"ד

² ספר יקב הישר, פרק ב'

³ ספר 'שער השמים' (רעזלהיים תקס"א), כ"ח ע"ב

⁴ ספר 'מדרש תלפיות' (איזמיר 1729)

⁵ עץ חיים – לרבנו חיים ויטאל, היכל שני, שער ראשון, פרק א'

בשלשלת שבו תלוי העששית, ביצת בת היענה, ומצפים אותה ברדידי נחושת כדי לתלות אותה בשלשלת.

הווי אומר: אותה עששית הקבועה כ"נר תמיד" לפני ארון הקודש, היתה תלויה בשלשלת מן התקרה. מתחתיה, היו תולים את ביצת בת היענה. אלא שהביצה, כמו ביצה, הינה עגלגלה וחלקלקה. הכיצד אפוא ניתן לתלותה? על כך מתארת העדות כי היו מלפפים את הביצה ברצועות נחושת דקות, רצועה מכאן ורצועה מכאן, שקצותיהן התחברו במקום המפגש בקדקודה של הביצה. ברדידי הנחושת הללו, ניתנה השלשלת שהחזיקה את ביצת היען.

אמנם, בתיעוד ממעמד תליית ביצת היען בבית הכנסת 'פעולת צדיק', אותו הזכרנו קודם; נראה כי הביצה המרוקנת והחלולה כמובן, תלויה בפני עצמה באמצעות חוט

תועדו למשמרת, וביניהם נראה עיגול וכו ציור של עוף גדול המביט מטה לעבר 3 ביצים גדולות, ומעליו הכיתוב: 'בת היענה'. כפי שניתן לראות בתמונת השחזור המצויה במוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה, הציור עצמו אמנם דומה יותר לנשר, אך הכיתוב הברור מורה כי הוא מתאר את בת היענה המביטה לעבר ביצה.

בענין זה, מעניין למצוא תיאור של קהילת היהודים בכורדיסטאן בה נהגו לתלות אמנם ביצת נשר גדולה בקדמת בית הכנסת: "בכמה בקליפת הביצה, לתקנות הגאולה, ומעטרים אותה בפסוקים ממין העוף: 'כנשר יעיר קנו', או 'ואשא אתכם על כנפי נשרים' וכדומה. ניתן לשער, כי בתחילה נהגו גם יהודי כורדיסטאן לתלות ביצת יען, אלא שמין עוף זה ככל הנראה נדיר יותר במחוזות אלו. הנשר – מצוי יותר, ועל כן השימוש בביצת הנשר זמין יותר. בהתאם למעבר בשימוש בביצת הנשר, גם שולבו המקראות והפסוקים הקשורים לנשר והביטויים המצפים לגאולה.

"זכר לחורבן"

נימוק נוסף מעמיס על ביצת היענה, את רעיון התפילה בחום ובהתלהבות שתהא בוקעת רקיעים. לנימוק זה, כל ביצה יפה, אלא שביצת היען נבחרה בשל גודלה, קשיחותה ועמידותה. הרמזים האחרים דורשים את ביצת היען כניגודיות. הווי אומר, בניגוד ליען שאינה מרחמת על בניה, אלא דואגת לעצמה ונוטשת אותם למרמס בעת סכנה; הרי שאבינו אב הרחמן דוקא מרחם על בניו ושומר עליהם בכל עת. הסמליות הפוכה גם מעוררת את לב המתפללים ליתן צדקה ולרחם על עניי המקום.

היבט מעניין, מייחס לתלייתה של ביצת היען, תחליף ל...זכר לחורבן המקובל להותיר ללא סיד בבניית בית חדש. בבית הכנסת אמנם אין צורך להותיר אמה-על-אמה זכר לחורבן, אך יש התולים (תרת-משמע) את ביצת היען ותולים בה את הזכר לחורבן. וזאת מדוע? כי בנביא מתוארות בנות היענה כסמל לאבל ונהי, כך שביצת היען מסמלת זאת בעצם תלייתה.

כיצד תולין?

נו, אם שאלתם את עצמכם, ואם ברצונכם להחזיר ביצת היען לסמליותה – כיצד הוא אופן תלייתה של הביצה? ובכן, תיאורים בודדים בלבד מפרטים כיצד, והיכן, היו תולים (או מניחים) את הביצה. אחד התיאורים מפרט זאת כך: "מנהג בית הכנסת, תולין

למדים כי כבר מאותה עת, נושא זה של תליית ביצי היען כבר החל להימוג. אותו חכם מתאר: "ראיתי בבתי כנסיות בשנים קדמוניות שהיו תולים ביצים של בת היענה, ושאלתי למור אבי ז"ל ולחכמים, ואמרו לי: 'מפני שרואים אותם בני אדם ולומדים מהם מוסר'".

הנה כי כן, אותה עדות מתארת 'בתי כנסיות בשניות קדמוניות', כאומר – שבימיו כבר פחת המנהג. הסיבה לדעיכתו של המנהג, יכולה להיות מוסברת נוכח העובדה כי בימינו אכן אין ניכר הקשר של ראייתה של היען; כך שהוא פחות מסמל משהו עבור המתפללים; אך למרות זאת, מתברר כי גם בימינו (!) עדיין ניתן למצוא ביצי יען התלויות בבתי הכנסת. כך, בבית הכנסת "עדס" המפואר – לעדת החלבים, שהוקם בשנת תר"ס בשכונת נחלאות אשר בעיר הקודש ירושלים, נתונה ביצת יען בתוך רשת המשתלשלת מן התקרה סמוך להיכל. לדברי יו"ר העדה החלבית בירושלים, היתה במקום ביצה נוספת אשר נעלמה במסגרת השיפוץ שנערכו במקום בשנים האחרונות. כיום, ניתן להבחין בארבעת פינותיה של הבימה המרכזית בדוגמה של 4 ביצי יען גדולות ומוארות, הנתונות על גבי ארבעה פמוטים גבוהים, כך שהן אכן נראות מכל חלקי בית הכנסת.

גם בבית הכנסת "פעולת צדיק" לעדת תימן בבני ברק, מתנוססת ביצת יען לתפארה. לצורך תלייתה אף התקיים מעמד מיוחד במהלכו תלה רב בית הכנסת – הגאון רבי יצחק רצאבי, פוסק עדת תימן, את ביצת היען מעל ארון הקודש.

הגר"י רצאבי, אף מרחיב בשיעוריו אודות המנהג שנשתכח במאות השנים האחרונות, ומנה ט"ו נימוקים המופיעים במקורות האחרונים לסגולת תליית ביצת היען במיקום מרכזי בבית הכנסת. חלק מן הנימוקים מנינו למעלה, והינן עוסקות בכח הראיה של היען כסמל לראיה הרציפה והממוקדת בין המתפלל ואבינו שבשמים.

הסיבות האחרות – נשענות על צורת הביצה, חזוקה ואופיה של היען עצמה. כך, למשל, העובדה שהביצה חתומה וסגורה, ואין לה פה, מסמלת אודות חומר איסור שיחה בטלה בבית הכנסת.

יש המנמקים איסור זה דוקא ביען עצמה, שכן היא אינה מסוגלת להשמיע קול. כי אכן, מיתרי הקול התחתונים של בת היענה הינם מנוונים, ואינה יכולה להפיק הגה. אלא שאת היען עצמה, כמובן אי אפשר לתלות בבית הכנסת, ולכן תולים את ביצתה...

"כנשר יעיר"...

אגב, באחד מבתי הכנסת העתיקים אכן מתנוססת בת היענה עצמה, אם-כי בציור. מדובר בבית הכנסת שהיה ממוקם בעיירה גבול'דיז'ין שבאוקראינה, אשר היה בנוי מעץ, ועמד מסוף המאה הי"ז עד שנהרס בימי מלחמת העולם הראשונה. עיטורי התקרה ששורטטו בשנת תפ"ט ביד האמן היהודי,